

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-10-86-54>

УДК 308

Тілікіна Н.В.¹

Державна установа «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»

ВИДИ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДІТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглянуто рівень доступу дітей і підлітків до послуг Інтернету, проаналізовано ризики, з якими стикаються діти в інформаційно-комунікаційному просторі. Вивчено форми насильства, які виникають при користуванні дітьми Інтернетом (кібербулінг, грумінг, секстинг тощо). Визначено передумови і чинники виникнення кібербулінгу та інших форм насильства із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Досліджено найбільш імовірні незаконні дії, які застосовують кривдники щодо дітей і підлітків в мережі Інтернет. Виокремлено наслідки для жертви насильства з використанням інформаційно-комунікаційних технологій і для кривдника. Запропоновано шляхи попередження насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Ключові слова: насильство в Інтернеті, доступ дітей до Інтернет, діти, інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет, діти.

Tylikina Nataliia

State Institution «State Institute of Family and Youth Policy»

TYPES OF VIOLENCE AGAINST CHILDREN USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Summary. The level of access to Internet services of children and adolescents has been studied in the article. Children use Internet services the most frequently to play video- or computer games, or to download them; to download information for studying or entertainment, to communicate with the help of different messengers (Skype, iTalk, using a web-camera etc.). There have been studied different forms of violence, faced by children in the information and communication environment: cyber-bullying, grooming, sexual abuse (sexting) etc. There have been analyzed the risks, faced by children in the information and communication environment. It has been discovered that the most widespread are imposing of unnecessary information, interference with a digital device, spreading of false information about children and adolescents, bullying, threats, as well as communication with strangers, leading to unintended consequences. There have been identified pre-conditions and factors of emergence of cyber-bullying and other forms of violence with the use of information and communication technologies. One of the factors that children face a serious danger in the information environment is the irresponsibility of adults as well as their ignorance of the basic rules to provide a child with a safe online environment. There have been studied the most probable illegal actions, used by offenders towards children and adolescents in Internet. There have also been identified consequences for a victim of violence as well as for an offender with the use of information and communication technologies. The victim as well as the offender has low self-esteem, poor mental and physical health, issues with studying and peer communication. There have been suggested the ways to prevent violence against children with the use of information and communication technologies. One of the major objectives of reaction towards violence against children with the use of information and communication technologies has to be not only the creation of an effective system of support and handling of violence cases, but also immediate resolving of legal aspects of prevention and elimination of cyber-bullying and online sexual exploitation of children.

Keywords: violence in Internet, access of children to Internet, children, information and communication technologies, Internet, children.

Постановка проблеми Стрімкий розвиток інформаційних технологій призвів до поширення у онлайн-середовищі небезпечних тенденцій, які несуть загрозу життю і здоров'ю дітей. Від стаціонарних комп'ютерів Інтернет перейшов до смартфонів, що дає змогу дітям перебувати весь час онлайн: спілкуватися, підтримувати стосунки, грати, шукати і обмінюватися інформацією, що є позитивною стороною інтернет-комунікацій. І в той же час це дає можливість дітям здійснювати напади на однолітків або ж стати жертвою насильства. Тобто відбуло-

ся «перенесення» насильства з реального життя у віртуальне, що є ще більш небезпечним і неконтрольованим, тому що, по-перше, виникли нові форми насильства, які раніше не досліджувалися, по-друге, випадки насильства придбали вид психологічного, по-третє, онлайн насильство є не завжди видимим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню явища насильства з застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій присвячено багато робіт закордонних і вітчизняних вчених. Теоретико-методологічні засади цієї

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5755-5301>

проблеми сформульовано у працях Сондже Р. (Slonje R.), Сміт П.К. (Smith P.K.) [15]. Чинники виникнення кібербулінгу та агресивної поведінки в інтернеті досліджували Дунган М. (Duggan M.) [5], Рафферті Р.С. (Rafferty R.S.) [13], Роуз Чад А. (Rose Chad A.) та Еспеллаг Дороти Л. (Espelage Dorothy L.) [14].

Дослідження щодо розповсюдженості насильства в Інтернеті проводили Лівінгстон С. (Livingstone S.), Девідсон Дж. (Davidson J.), Брас Дж. (Bruce J.), Бейтол С. (Batool S.) [9]. Законодавче забезпечення протидії усіх видів насильства в різних країнах вивчав Сміт А.М. (Smith A.M.) [16]. Вивченню особливостей поведінки та діяльності підлітків в інтернет-просторі присвячені праці українських науковців: Найденової Л. А. [25], Савінової Н. [29], Лесько Н.В. [23], Думко Ф.К. [22] та інших.

Мета дослідження полягає у характеристиці кібербулінгу як соціальної проблеми сьогодення, висвітленні результатів дослідження щодо поведінки дітей і підлітків в Інтернеті.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) вивчити рівень доступу дітей і молоді до послуг Інтернет, проаналізувати ризики, з якими вони стикаються в інформаційно-комунікаційному просторі;

2) визначити чинники неконтрольованого використання дітьми Інтернету;

3) запропонувати шляхи попередження насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Об'єкт дослідження – дітей і підлітки, які користуються інформаційно-комунікаційними технологіями.

Предмет дослідження – ризики, з якими діти і підлітки стикаються в інформаційно-комунікаційному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розповсюдженості насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій сприяє те, що в Україні в останні роки

зростає рівень доступу населення до Інтернету. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств щодо доступу домогосподарств України до Інтернету, проведеного Державною службою статистики України, у 2019 р., частка домогосподарств, які мали доступ до послуг Інтернету вдома, становила 70,1%, тоді як у попередні роки цей показник був нижчим: у 2018 р. – 62,6%, у 2017 р. – 59,8%, 2016 р. – 50,7%.

Загальна кількість осіб віком молодше 15 років, що останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету, становила у 2019 р. 4107,9 тис. дітей, що складало 64,8% від загальної кількості осіб цієї вікової групи (у 2018 р. – 3362,0 тис. дітей або 53,2%; у 2016 р. – 2755,6 тис. дітей або 43,8%). Серед старшої вікової групи інтенсивність використання Інтернету є значно вищою: упродовж року користувалися Інтернетом 884,2 тис. підлітків, що становило 97,7% осіб відповідного віку (у 2018 р. – 867,2 тис. підлітків або 89,2%; у 2016 р. – 870,8 тис. підлітків або 85,7%).

Частота користування Інтернетом за статтю майже не відрізняється (2019 р.: віком до 15 років: хлопчики – 64,1%, дівчата – 65,6%; віком 15–17 років: хлопчики – 96,5%, дівчата – 98,9%; 2018 р.: віком до 15 років: хлопчики – 54,7%, дівчата – 51,7%; віком 15–17 років: хлопчики – 89,7%, дівчата – 88,6%).

Діти з сільської місцевості дещо менше мають доступ до Інтернету, ніж діти, які мешкають у містах (рис. 1). Але порівняння даних за 2018 і 2019 роки свідчить про підвищення рівня доступу до користування послугами Інтернету і сільській місцевості.

Найчастіше діти користування послугами Інтернету (за останні 12 місяців) задля гра у відео- чи комп'ютерні ігри або їх скачування (віком 15–17 років: хлопчики – 76,8%, дівчата – 52,2%; до 15 років: хлопчики – 87,7%, дівчата – 78,6%), навчання та освіта (віком 15–17 років: хлопчики – 84,2%, дівчата – 93,0%; до 15 років: хлопчики – 62,1%, дівчата – 60,5%), скачування фільмів, зображень, музики; перегляду телебачення чи

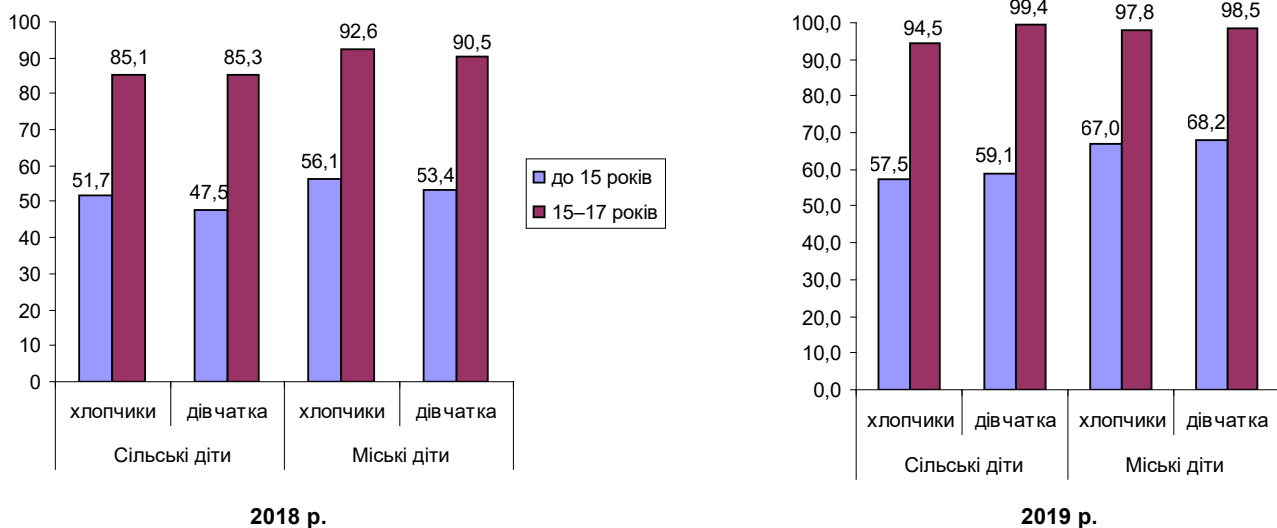

Рис. 1. Доступ до Інтернету дітей, які живуть у сільській місцевості та у містах, залежно від віку, % від кількості дітей відповідного віку

Джерело: Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2018 і 2019 рр.: за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

відео тощо (віком 15–17 років: хлопчики – 71,8%, дівчата – 70,4%; до 15 років: хлопчики – 61,0%, дівчата – 61,9%) та спілкування (хобі) (віком 15–17 років: хлопчики – 58,8%, дівчата – 66,3%; до 15 років: хлопчики – 35,7%, дівчата – 34,3%) [21].

Отже, розвиток інформаційних технологій розширив комунікаційні, просторові і часові межі для навчання, спілкування, відпочинку, праці та самостійного розвитку особистості як дорослої людини, так і дітей. Діти в Інтернеті шукають та/або завантажують інформацію для занять і розваг, спілкуються за допомогою різних месенджерів (Skype, iTalk, через web-камеру тощо). Цифрові технології стали складовою життя дітей і підлітків, а оскільки вони виявляють зацікавленість до усього нового, то вірогідніше можуть потрапити під небезпечний зовнішній вплив. Найжахливіше те, що цей вплив частіше має віддалений і анонімний характер. Така форма насильства не обов'язково відбувається віч-на-віч та не вимагає фізичного контакту.

Насильство щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій може відбуватися через різні форми: кібербулінг, грумінг, сексуальне насильство (секстинг) тощо.

За інформацією Національної «дитячої гарячої» лінії громадської організації «Ла Страда – Україна» у січні 2017 р. – червні 2018 р. найбільше питань надійшло від дітей стосовно комп'ютерної та інтернет-залежності (2877 дзвінків), на другому місці – секстинг (2627), на третьому – тролінг (1532). Також серед дзвінків виділялися: фішинг (інтернет-шахрайство, отримання доступу до логінів і паролів користувачів) – 1207 дзвінків; кібербулінг (та мобінг) – 1095; грумінг (входження в довіру до дитини з метою подальшої особистої зустрічі для вступу в сексуальні стосунки, експлуатацію чи шантаж) – 1047; смертельні квести у соціальних мережах з метою доведення дитини до самогубств – 919; картінг (шахрайство з банківськими картками) – 122 [30].

Одним із видів насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій є кібербулінг. Він виникає, коли людина або група людей в онлайн просторі поширює негативний, неправдивий та/або шкідливий контент про іншу особу чи групу осіб, використовуючи особисту чи приватну інформацію, яка викликає приниження та/або страждання інших [19]. Кібербулінг відбувається через будь-який пристрій, який може підключитися до інтернету (персональний комп'ютер, ноутбук, мобільний телефон/смартфон, планшет тощо) [13; 15].

Згідно із Законом України «Про освіту», булінг (цькування), тобто «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, із застосуванням засобів електронних комунікацій...» [28] можна трактувати як *електронний булінг* або *кібербулінг*. Що стосується інших видів насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, то визначення стосовно них в українському законодавстві відсутні.

З кібербулінгом стикається майже кожна п'ята дитина як в Україні, так і в світі. Закордонні дослідження свідчать про тенденцію до зростання кількості випадків кібербулінгу та поширеність цього явища саме серед дітей шкільного віку [1].

Так, за останні 10 років частка осіб, які стали жертвами кібербулінгу в будь-який момент свого життя, збільшилася майже вдвічі (з 18% у 2007 р. до 37% у 2019 році) [4]. За даними Національного центру освітньої статистики США, у 2019 році кожен п'ятий (20,2%) учень повідомляв/ла про кіберзнущання над ним/нею [17].

Але говорити про зростання такого виду насильства в Україні складно, тому що дослідження щодо кібербулінгу в дитячому середовищі почали проводитися зовсім недавно, але є факт поширеності цього явища в Україні.

За результатами дослідження «Голоси дітей» [20], 22% дітей зазначали, що впродовж останнього року вони отримували образливі онлайн-повідомлення від інших дітей, 7% – упродовж останнього року отримували такі послання також через телефон. За даними опитування HBSC серед дітей віком 10–17 років, проведеного у 2018 р., майже кожен п'ятий підліток (21,1%) зазначив, що ображав однолітків в онлайн (посилав(ла) образливі повідомлення, писав(ла) такі повідомлення на стіні в соціальній мережі, публікував(ла) чийсь фотографії в непривабливому вигляді тощо), так само й кожен п'ятий визнав себе «жертвою» кібербулінгу (21,5%) [31]. За результатами загальноукраїнського дослідження серед підлітків щодо небезпек в Інтернеті, проведеного лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України у 2018 р. [24], з кібербулінгом (знущання, образи, приниження, психологічний терор) стикалося 14% старшокласників.

Крім того, можна стверджувати, що кількість жертв кібербулінгу недооцінена, оскільки жертва не завжди готова повідомити про цей факт. Закордонні дослідження свідчать, що більше третини (37%) жертв кібербулінгу не повідомляють про такі випадки з ними [1], більше половини дітей, які стали жертвами кібербулінгу, приховували це факт від своїх батьків [1].

За результатами СМС-опитування U-report, у 2016 р. лише трохи більше третини користувачів визнали, що з ними не траплялося випадків кібербулінгу, (36% віком 0–14 років і 35% віком 15–19 років). Найбільш поширеними видами кібербулінгу серед опитаних були плітки та брехня про них (таку відповідь дали 32% віком 0–14 років і 33% віком 15–19 років респондентів), прямі образи (19% опитаних віком 0–14 років і 23% віком 15–19 років), а також фото, поширені без дозволу (12% опитаних віком 0–14 років і 8% віком 15–19 років). Майже половина опитаних після того, як з ними трапилися випадки кібербулінгу заблокувала джерело своїх образ (40% віком 0–14 років і 52% віком 15–19 років), третина розповіла про це (30% віком 0–14 років і 27% віком 15–19 років), а 5% 0–14-річних і 3% 15–19-річних повідомили про це провайдеру [18].

За результатами загальноукраїнського дослідження серед підлітків щодо небезпек в Інтернеті, проведеного лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України у 2018 р. [24], з кібербулінгом (знущання, образи, приниження, психологічний терор) стикалося 14% старшокласників. Ризики, з якими стикаються під-

літки в Інтернеті: нав'язування непотрібної інформації (59,7%), втручання в роботу цифрового пристрою (57,1%); розповсюдження неправдивої інформації про самого підлітка (21,4%), викрадення персональних даних і самозванство (19,8%); залякування, погрози (15,6%); шахрайство – продаж неіснуючих послуг, нав'язування покупок, виманювання грошей (14,3%).

Також є підтвердження, що розповсюдженість кубербулінгу залежить від сексуальної орієнтації і віку. Закордонні дослідження свідчать, що, наприклад, 70,1% студентів ЛГБТК піддавалися словесним знущанням через їхню сексуальну орієнтацію, 59,1% – через їхнє гендерне вираження, 53,2% – через їхню стать, тоді як піддавалися фізичним знущанням (наприклад, штовхнули, пхали) 28,9% студентів ЛГБТК. З кібербулінгом упродовж останнього року стикалися 48,7% молодих членів ЛГБТК-спільноти [7]. Повідомлення про кібербулінг найчастіше зустрічаються серед учнів середніх класів, дещо менше – серед учнів старших класів, тоді як значно менше – серед учнів початкових класів [17]. Також закордонні дослідження свідчать про кібербулінг залежно від національності та через інвалідність [17; 14].

На сторінках соціальних мереж діти, а особливо підлітки, діляться значною кількістю особистої інформації (вік, рік і день народження, номер закладу освіти, номер телефону тощо), що створює передумови для виникнення небезпечних ризиків. Закордонні дослідження свідчать, що найпоширенішим кібербулінг у соціальних мережах виявляють серед дівчат, тоді як серед хлопчиків кібербулінг є більш поширеним в онлайн-іграх [11]. За даними дослідження домогосподарств щодо онлайн-допомогань серед дорослих американців (Pew Research Center, 2013), 16% опитаних зазначили, що такі випадки з ними сталися в онлайн-грі [5]. Тобто насильницькі відеоігри мають значний вплив на кубербулінг. Так, діти, які постійно грають у насильницькі відеоігри, більш схильні до кібербулінгу як в ролі булера (насильника), так і жертви [1].

Також, серед причин кібербулінгу виділяють схвалення або засудження дій дитини з боку дорослих чи однолітків, домінування (спроба заподіяти комусь шкоду), задля розваги (дратування когось з метою викликати емоційну реакцію або тролінг), тривалість гри в онлайн-ігри [13; 19].

Кібербулінг може проявлятися в різному вигляді із застосуванням електронних засобів зв'язку. Наприклад, *тролінг* (дратування) – написання коментарів, повідомлень, розміщення інформаційного контенту з метою провокувати дитину на емоційну перепалку. Він, зазвичай, не буває самостійним видом кібербулінгу, його мета спровокувати імпульсивні рішення з боку жертви з подальшим переходом на якийсь інший вид нападок – наприклад, перепалки між іншими учасниками [32].

Ще однією з найнебезпечніших форм кібербулінгу є *кібергрумінг*. Це використання інтернет-спілкування для подальшого вчинення над дитиною певних дій, зокрема використання її у сексуальних цілях [32] або доведення до самогубства («спільноти смерті»). Це явище може відбуватися як в онлайн, так і в реальному житті. Для спілкування з можливими жертвами зло-

чинці можуть використовувати соціальні мережі, чати, додатки для обміну фотографіями, сайти для знайомств або онлайн-ігри [12]. Після встановлення онлайн-контакту, розмов на особисті теми, відправки фото чи відео сексуального характеру тощо кібергрумери можуть переконувати жертву особисто зустрітися [12]. Грумерами можуть бути не тільки незнайомці, іноді це родичи або особи, які раніше зустрічалися з дитиною. Трапляється, що грумери створюють відповідний профіль, якому може довіряти їхня потенційна жертва. Таке явище називається «кетфішінг», а осіб, які створюють несправжній профіль для шахрайських дій – «кетфішери» [6; 9]. Результати закордонних досліджень свідчать, що найчастіше жертвами кібергрумінгу стають діти віком від 13 до 15 років, а 9% користувачів інтернету віком 10–17 років повідомили про небажане сексуальне спілкування в онлайн [6; 9].

Також серед форм кібербулінгу виділяють: *кіберсталкінг* або *кіберпереслідування* – це дії з прихованого вистежування, зазвичай зроблені нишком, анонімно, з метою нанесення психологічної або фізичної шкоди. Кіберсталкінг може бути продовженням фізичного (реального) переслідування і мати кримінальні наслідки [3; 16]; *обмовлення* – розповсюдження принизливої неправдивої інформації через текстові повідомлення, фото, відео з використанням засобів електронного зв'язку; *хепіслеппінг* – знімання на відео реальних нападів з метою їх поширення в інтернет мережі; *ошуканство* або видурювання конфіденційної інформації (текстів, фото, відео) та її передача в Інтернеті або поштою тим, кому вона не призначалась.

За результатами загальноукраїнського дослідження серед підлітків щодо безпеки в Інтернеті, проведеного лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України у 2018 р., зіткнулися із спілкуванням з незнайомими людьми з небажаними наслідками, наприклад, небезпечні зустрічі з ними в реальності 7,1% опитаних, зі спонуканням до насильства, агресії, підбурювання нетерпимого ставлення до інших – 6,1%, підштовхування до завдання собі шкоди – 5,8%. Проте ці низькі відсотки не є такими незначними, якщо здійснити умовну екстраполяцію отриманих даних на всю генеральну сукупність. Так, кількість підлітків, які стикалися з переслідуванням, становить більше 77 тис. осіб (7,1%), кількість тих, кого спонукали до насильства – більше 66 тис. (6,1%), а тих, кого підштовхували через інтернет до самошкодження або самогубств, – більше 63 тис. осіб (5,8%) [24].

Викликає занепокоєння те, що останнім часом в Інтернеті набуває розповсюдження така форма насильства над дітьми, як *сексуальне*. Це відносно нова тенденція, коли злочинці використовують сучасні інформаційно-комунікаційні технології (веб-камери, мобільні телефони чи соціальні мережі), щоб примусити жертв до неприйнятних, непристойних і незаконних сексуальних дій [1]. Мішенями онлайн-сексуальних хижаків, які часто знущаються, емоційно маніпулюють, шантажують тощо, часто стають діти, а іноді діти сексуально використовуються з метою отримання прибутку злочинцями [1].

Закордонні дослідження свідчать, що сексуальні злочинці в Інтернет переважно націлюються на молодих жертв – 13% дітей отримують небажану увагу сексуального характеру в Інтернеті, 99% жертв онлайн-сексуальних злочинів становлять особи від 13 до 17 років, злочинці контактують із потенційними цілями найчастіше у чатах (76% опитаних) і соціальних мережах (Facebook, Instagram, TikTok тощо) [1].

Зростання кількості злочинів проти статевої свободи та недоторканності неповнолітніх, у тому числі малолітніх осіб, спостерігається й в Україні. Згідно з результатами соціологічного опитування «Насильство щодо дітей в Україні» [26], абсолютна більшість випадків сексуального насильства над дітьми (14%) була пов'язана з тим, що чужі люди робили їм непристойні пропозиції в Інтернеті (на форумах, в чатах, соціальних мережах, електронною поштою тощо).

Крім того, тривожним є розповсюдженість такої онлайн-небезпеки, як економічне насильство. Середній рівень фінансових втрат школярів від кібершахрайства за даними 2018 р. склав 65 грн 67 коп., але сукупний екстрапольований рівень можливих втрат школярів від шахрайства в мережі кількісно перебільшив 30 млн грн (інтервал втрат – від 38 до 76 млн з урахуванням, що лише 72,7% підлітків цього віку користуються інтернетом) [25].

Одним із чинників того, що діти неконтрольовано використовують Інтернет і стикаються з серйозною небезпекою в інформаційному просторі, є безвідповідальність батьків, вчителів та іншого дорослого населення, а також незнання ними елементарних норм забезпечення безпечного онлайн-простору для дитини – використання батьківського контролю та інших засобів фільтрації сайтів.

Онлайн-опитування батьків щодо безпеки користування дітьми Інтернетом, проведеного Державним інститутом сімейної та молодіжної політики та ГО «Інститут молоді» у 2018 р., свідчить, що батьки переважно здійснюють ручний контроль за діями дитини в Інтернеті: 67,3% – переглядають вебсайти, які відвідує дитина; 42,9% – переглядають контакти друзів в месенджерах і соціальних мережах, з якими дитина спілкується; 48,5% – переглядають повідомлення, які приходять дитині; 39,8% – переглядають профіль дитини в соціальних мережах. Натомість 8,3% батьків визнали, що нічого не роблять, а 9,8% – вагалися з відповіддю. Щодо засобів безпеки в Інтернеті, то тільки третина опитаних використовує батьківський контроль або інші засоби блокування, фільтрації деяких інтернет-сайтів (36,7%), кожен п'ятий – батьківський контроль або інші засоби запису інтернет-сайтів, які відвідував(ла) дитина (21,0%). Більш ніж половина батьків зазначили, що лише встановлюють обмеження на час, який проводить дитина в Інтернеті (51,7%), та програмне забезпечення для захисту від спаму або вірусів (46,8%). Зокрема, більша частина опитаних батьків визнали, що хотіли б отримувати більше інформації щодо безпеки користування дітьми Інтернетом (78,9%) [27].

Будь-яка з форм кібербулінгу має незворотні наслідки як для жертви насильства з використанням інформаційно-комунікаційних технологій,

так і для кривдника. Жертви кібербулінгу досить часто відчують до себе негативне ставлення, що негативно впливає на їхню самооцінку, можуть побоюватися за власну безпеку [2]. Як жертва, так і кривдник мають низку самооцінку [13], погане психологічне і фізичне здоров'я, проблеми в навчанні і спілкуванні з однолітками [8; 10].

Одним із головних завдань протидії насильству над дітьми з використанням інформаційно-комунікаційних технологій є не лише створення ефективної системи підтримки та роботи з випадками насильства, а, насамперед, потреба термінового врегулювання правових аспектів запобігання та подолання кібербулінгу та онлайн-сексуальної експлуатації дітей. Наразі в Україні існують певні перешкоди щодо впровадження такої роботи. Так, розслідування таких випадків не входить до переліку завдань як підрозділів ювенальної превенції, так і кіберполіції Національної поліції, і доручене органам кримінального розслідування без жодної спеціалізації. Відсутні правила чи протоколи, які б регламентували співпрацю та координацію між підрозділами під час слідства або між цими органами та органами досудового розслідування чи прокуратури. Немає спеціалізованого органу, якому б окремо доручалося розслідування випадків онлайн-сексуальної експлуатації та насильства над дітьми. Кримінальний процесуальний кодекс не містить визначення електронних доказів.

Останнім часом в Україні ухвалено ряд законів та інших нормативно-правових актів з питань протидії насильства щодо дітей в родині, у закладах освіти та сексуального насильства. Проте, потребує вдосконалення законодавство у сфері онлайн-сексуальної експлуатації та насильства над дітьми, запровадження ефективних механізмів виявлення дітей, які постраждали від насильства, надання їм допомоги (особливо дітям, які постраждали від сексуального насильства) тощо.

Висновки. Через зростання останнім часом доступу до Інтернет в Україні як в містах, так і в сільській місцевості, все більше дітей і підлітків проводять свій вільний час в мережі Інтернет, іноді навіть нехтуючи важливими справами (заняттями, хобі, спортом, відпочинком на природі тощо) заради спілкування в соціальних мережах, перегляду відео, картинок тощо. Недостатня увага з боку батьків та порушення соціальної адаптації роблять віртуальний світ доступним і привабливим для дитини, кіберпростір стає для неї важливішим за реальне життя. Тому завданням суспільства та держави є формування умов безпечного використання дітьми інформаційно-комунікаційних технологій і здійснення контролю за забезпеченням та дотриманням цих умов. Має бути запроваджена дієва система державних заходів охорони та захисту дітей від негативної інформаційної продукції, що завдає загрозу їхньому здоров'ю та розвитку.

З метою попередження насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, кібербулінгу і інтернет-залежності батькам потрібно бути уважними до своїх дітей та вчасно реагувати на проблему: проводити бесіди з дитиною, пояснювати правила користування Інтернетом, роз'яснювати, в яких випадках і яка поведінка є нормальною і безпечною.

Важливим елементом профілактики насильства щодо дітей з використанням інформаційно-комунікаційних технологій є розташування комп'ютера в зоні спільного користування, спостереження за дитиною під час користування Інтернетом, використання спеціальних програм

батьківського контролю і фільтрації (фільтрація за ключовими словами; динамічна фільтрація; URL-фільтрація), вислуховування дитини щодо її вражень і дій у віртуальному просторі, а також вміння виявити випадки онлайнового насильства, кібербулінгу і вчасно реагувати на них.

Список літератури:

1. Bullying statistics: the ultimate guide! NOBullying.com. *nobullying.com*. URL: <https://www.pinterest.com/nobullying/bullying-statistics/>
2. Chandrashekar, A.M., Muktha, G.S., & Anjana, D.K. Cyber-bullying and cyber-stalking. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)*. 2016. 3(1). Pp. 147–168. doi:10.1017/cbo9780511843846.008
3. Cross D., Shaw Th., Hearn L., Epstein M., Monks H., Lester L., Thomas L. Australian Covert Bullying Prevalence Study (ACBPS). Child Health Promotion Research Centre, Edith Cowan University, Perth. 2009. 34 p. URL: https://docs.education.gov.au/system/files/doc/other/australian_covert_bullying_prevalence_study_executive_summary.pdf
4. Cyberbullying-Data. 2019. URL: <https://cyberbullying.org/2019-cyberbullying-data>
5. Duggan M. 5 facts about online harassment. Pew Research Center. URL: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/10/30/5-facts-about-online-harassment/>
6. Everything You Need to Know about Online Grooming. *NObullying.com*. URL: <https://www.innocentlivesfoundation.org/everything-you-need-to-know-about-online-grooming/>
7. Kosciw J.G., Greytak E.A., Zongrone A.D., Clark C.M., Truong N.L. The 2017 National School Climate Survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer youth in our nation's schools. New York : GLSEN, 2018. URL: <https://www.glsen.org/sites/default/files/2019-10/GLSEN-2017-National-School-Climate-Survey-NSCS-Full-Report.pdf>
8. Kowalski, R.M., & Limber, S.P. Psychological, Physical, and Academic Correlates of Cyber-bullying and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*. 2013. Vol. 53(1). doi:10.1016/j.jadohealth.2012.09.018
9. Livingstone S., Davidson J., Bryce J., Batool S. *Children's online activities, risks and safety*. London School of Economics and Political Science. October, 2017. URL: <https://www.lse.ac.uk/business-and-consultancy/consulting/assets/documents/childrens-online-activities-risks-and-safety.pdf>
10. Mishna, F., Saini, M., & Solomon, S. Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying. *Children and Youth Services Review*. 2009. Vol. 31(12), pp. 1222–1228.
11. New Demos study reveals scale of social media misogyny – Demos. *www.demos.co.uk*. URL: <https://demos.co.uk/press-release/staggering-scale-of-social-media-misogyny-mapped-in-new-demos-study/>
12. Online Grooming. *Childline*. NSPCC Weston House. URL: <https://www.childline.org.uk/info-advice/bullying-abuse-safety/online-mobile-safety/online-grooming/>
13. Rafferty R. S. Motivations behind Cyber Bullying and Online Aggression: Cyber Sanctions, Dominance, and Trolling Online, Master's Thesis. JOUR. Ohio University. 2011. 60 p. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ohiou1306953934
14. Rose Chad A., Espelage Dorothy L. Risk and Protective Factors Associated with the Bullying Involvement of Students with Emotional and Behavioral Disorders. *Behavioral Disorders*, v37. 2012. P. 133–148. URL: <https://eric.ed.gov/?id=EJ989490>
15. Slonje R., Smith, P.K. Cyber-bullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 2008, 49(2), p. 147–154. doi:10.1111/j.1467-9450.2007.00611
16. Smith A.M. Protection of Children Online: Federal and State Laws Addressing Cyberstalking, Cyberharassment, and Cyberbullying. Library of Congress. Congressional Research Service. 2009. 31 p. URL: <https://www.hsdl.org/?view&did=735549>
17. Student Reports of Bullying: Results From the 2017 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. Web tables. U.S. Department of education nces 2019-054. July, 2019. URL: <https://nces.ed.gov/pubs2019/2019054.pdf>
18. U-report. URL: https://ukraine.ureport.in/poll/1382/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private
19. What is Cyberbullying. *stopbullying.gov*. US Department of Health and Human Services. URL: <https://www.stopbullying.gov/cyberbullying/what-is-it>
20. Голоси дітей. Звіт про дотримання прав дитини в Україні. Женський консорціум України. URL: https://www.childrights.in.ua/Zvt_pro_dotrimannja_prav_ditini_v_Ukran_Golosi_Dtei
21. Доступ домогосподарств України до Інтернету у 2019 р.: за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України. Статистичний збірник. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
22. Думко Ф.К. До проблеми насильства в сім'ї. *Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*. Одеса : ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 1999. Вип. 6–7. С. 62–68.
23. Лесько Н. В. Насильство щодо дітей у глобальній мережі інтернет. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Випуск 3(18). С. 77–81.
24. Медіаграмотність та інформаційна безпека : інформаційний бюлетень / За наук. ред. Л.А. Найдюнової, упоряд. О.О. Кришовська. Київ : Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, 2018. 128 с.
25. Найдюнова Л.А. Кібербулінг у підлітковому рейтингу інтернет-небезпек. *Психологічні науки: проблеми і здобутки : зб. наук. статей* / Київ. міжнар. ун-т, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. Київ : КиМУ, 2018. Вип. 1(11). С. 141–159.
26. Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлич, Т. Журавель. Київ : вид-во ФОП Клименко, 2015. 146 с.
27. Тілікіна Н.В., Галушко О.В. Онлайн-опитування батьків щодо безпеки користування дітьми Інтернетом. ДУ «Державний інститутом сімейної та молодіжної політики», ГО «Інститут молоді», Лютий-березень, 2018. URL: <https://dismp.gov.ua/downloads/category/inshi-vidannya>
28. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

29. Савінова Н. Девіації агресії у соціальних мережах : спроба соціально-психологічної оцінки. *IT право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : збірник матеріалів науково-практичної конференції. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2016. С. 235–239.
30. Секстинг, грумінг, мобінг: від чого страждають діти в Інтернеті. URL: https://ms.detector.media/mediaprosvita/kids/seksting_gruming_mobing_vid_chogo_strazhdayut_diti_v_interneti/
31. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О.М. Балакірева, Т.В. Бондар та ін. ; наук. ред. О.М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соці. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.
32. Стоп шкільний терор. Особливості цькування у дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. Київ : Український інститут дослідження екстремізму, 2017. 84 с.

References:

1. Bullying statistics: the ultimate guide! NOBullying.com. *nobullying.com*. Available at: <https://www.pinterest.com/nobullying/bullying-statistics/> (accessed 18 August 2020).
2. Chandrashekar, A.M., Muktha, G.S., & Anjana, D.K. (2016). Cyber-bullying and cyber-stalking. *Imperial Journal of Interdisciplinary Research (IJIR)*, vol. 3(1), pp. 147–168. doi:10.1017/cbo9780511843846.008
3. Cross, D., Shaw, Th., Hearn, L., Epstein, M., Monks, H., Lester, L., & Thomas, L. (2009). *Australian Covert Bullying Prevalence Study (ACBPS)*. Child Health Promotion Research Centre, Edith Cowan University, Perth, 34 p. Available at: https://docs.education.gov.au/system/files/doc/other/australian_covert_bullying_prevalence_study_executive_summary.pdf (accessed 03 August 2020).
4. Cyberbullying-Data (2019). Available at: <https://cyberbullying.org/2019-cyberbullying-data> (accessed 01 August 2020).
5. Duggan, M. *5 facts about online harassment*. Pew Research Center. Available at: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/10/30/5-facts-about-online-harassment/> (accessed 18 August 2020).
6. Everything You Need to Know about Online Grooming. *NObullying.com*. Available at: <https://www.innocentlivesfoundation.org/everything-you-need-to-know-about-online-grooming/> (accessed 15 August 2020).
7. Kosciw, J.G., Greytak, E.A., Zongrone, A.D., Clark, C.M., & Truong, N.L. (2018). *The 2017 National School Climate Survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual, transgender, and queer youth in our nation's schools*. New York: GLSEN. Available at: <https://www.glsen.org/sites/default/files/2019-10/GLSEN-2017-National-School-Climate-Survey-NSCS-Full-Report.pdf> (accessed 5 August 2020).
8. Kowalski, R.M., & Limber, S.P. (2013). Psychological, Physical, and Academic Correlates of Cyber-bullying and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*, vol. 53(1). doi:10.1016/j.jadohealth.2012.09.018
9. Livingstone, S., Davidson, J., Bryce, J., & Batool, S. (2017). *Children's online activities, risks and safety*. London School of Economics and Political Science. Available at: <https://www.lse.ac.uk/business-and-consultancy/consulting/assets/documents/childrens-online-activities-risks-and-safety.pdf> (accessed 12 August 2020).
10. Mishna, F., Saini, M., & Solomon, S. (2009). *Ongoing and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying*. Children and Youth Services Review, vol. 31(12), pp. 1222–1228.
11. New Demos study reveals scale of social media misogyny – Demos. *www.demos.co.uk*. Available at: <https://demos.co.uk/press-release/staggering-scale-of-social-media-misogyny-mapped-in-new-demos-study/> (accessed 8 August 2020).
12. Online Grooming. *Childline*. NSPCC Weston House. Available at: <https://www.childline.org.uk/info-advice/bullying-abuse-safety/online-mobile-safety/online-grooming/> (accessed 18 August 2020).
13. Rafferty, R.S. (2011). *Motivations behind Cyber Bullying and Online Aggression: Cyber Sanctions, Dominance, and Trolling Online*, Master's Thesis, JOUR, Ohio University, 60 p. Available at: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ohiou1306953934 (accessed 18 August 2020).
14. Rose Chad A., & Espelage Dorothy L. (2012). Risk and Protective Factors Associated with the Bullying Involvement of Students with Emotional and Behavioral Disorders. *Behavioral Disorders*, v37, p. 133–148. Available at: <https://eric.ed.gov/?id=EJ989490> (accessed 18 August 2020).
15. Slonje, R., & Smith, P.K. (2008). Cyber-bullying: Another main type of bullying? *Scandinavian Journal of Psychology*, 49(2), p. 147–154. doi:10.1111/j.1467-9450.2007.00611
16. Smith, A.M. (2009). *Protection of Children Online: Federal and State Laws Addressing Cyberstalking, Cyberharassment, and Cyberbullying*. Library of Congress. Congressional Research Service, 31 p. Available at: <https://www.hsdl.org/?view&did=735549> (accessed 6 August 2020).
17. Student Reports of Bullying: Results From the 2017 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. Web tables. U.S. Department of education nces 2019-054. July, 2019. Available at: <https://nces.ed.gov/pubs2019/2019054.pdf> (accessed 10 August 2020).
18. U-report. Available at: https://ukraine.ureport.in/poll/1382/?utm_source=Viber&utm_medium=Chat&utm_campaign=Private (accessed 18 August 2020).
19. What is Cyberbullying. *stopbullying.gov*. US Department of Health and Human Services. Available at: <https://www.stopbullying.gov/cyberbullying/what-is-it> (accessed 10 August 2020).
20. Holosy ditei [Children's voices]. Zvit pro dotrymannia prav dytyny v Ukraini [Report on the observance of children's rights in Ukraine]. Women's Consortium of Ukraine. Available at: https://www.childrights.in.ua/Zvt_pro_dotrymannja_prav_ditini_v_Ukraini_Golosy_Ditei (accessed 10 September 2019).
21. Derzhavna sluzhba sluzhba statystyky Ukrainy (2013). *Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu u 2019 rr.* [Access of households of Ukraine to the Internet in 2019]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 10 September 2020).
22. Dumko, F.K. (1999). Do problemy nasylstva v simi [To the problem of domestic violence]. *Scientific Bulletin of the South Ukrainian State Pedagogical University of K.D. Ushinsky*, vol. 6-7, pp. 62–68.
23. Lesko, N.V. (2017). Nasylstvo shchodo ditei u hlobalnii merezhi internet [Violence against children on the global Internet]. *Prykarpattya Legal Bulletin*, vol. 3(18), pp. 77–81.
24. Naidonova, L.A., & Kryshovska, O.O. (2018). *Mediahrmotnist ta informatsiina bezpeka : informatsiyni biuletyn* [Media literacy and information security: information bulletin]. Kyiv: Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (in Ukrainian)
25. Naidonova, L.A. (2018). Kiberbulinh u pidlitkovomu reitnyhu internet-nebezpek [Cyberbullying in the teen rating of Internet dangers]. *Psychological sciences: problems and achievements*, vol. 1(11), pp. 141–159.

26. Pavlysh, S., & Zhuravel, T. (2015). *Nasylstvo shchodo ditei v Ukraini. Vseukrainske opytuvannia hromadskoi dumky* [Violence against children in Ukraine. All-Ukrainian public opinion poll]. Kyiv: FOP Klymenko. (in Ukrainian)
27. Tilikina, N.V., & Galushko, O.V. (2018). *Onlain-opytuvannia batkiv shchodo bezpeky korystuvannia ditmy Internetom* [Online survey of parents on the safety of children using the Internet]. State Institution "State Institute of Family and Youth Policy", NGO "Institute of Youth". Available at: <https://dismp.gov.ua/downloads/category/inshi-vidannya> (accessed 10 September 2019).
28. Law of Ukraine (2017). About education. No. 2145–VIII of September 5, 2017. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (accessed 10 May 2019).
29. Savinova, N. (2016). *Deviatsii ahresii u sotsialnykh merezhakh: sproba sotsialno-psykholohichnoi otsinky* [Deviations of aggression in social networks: an attempt at socio-psychological assessment]. *Proceedings of the IT law: problems and prospects for development in Ukraine*, Lviv: Lviv Polytechnic National University, pp. 235–239.
30. Sekstynh, hruminh, mobinh: vid choho strazhdaiut dity v Interneti [Sexting, grooming, mobbing: what children suffer from on the Internet]. Available at: https://ms.detector.media/mediaprovita/kids/seksting_gruming_mobing_vid_choho_strazhdayut_dity_v_interneti/ (accessed 6 May 2020).
31. Balakirieva, O.M., & Bondar, T.V. (2019). *Sotsialna obumovenist ta pokaznyky zdorovia pidlitkiv ta molodi: za rezultatsy sotsiolohichnoho doslidzhennia v mezhakh mizhnarodnoho proiektu "Zdorovia ta povedinkovi orientatsii uchnivskoi molodi"* [Social conditionality and health indicators of adolescents and youth: according to the results of a sociological study within the international project "Health and behavioral orientations of student youth"]. Kyiv: Foliant.
32. Stop shkilnyi teror (2017). *Osoblyvosti tskuvannia u dytiachomu vitsi. Profilaktyka ta protystoiannia bulinhu* [Stop school terror. Features of bullying in childhood. Prevention and resistance to bullying]. Kyiv: Ukrainian Institute for the Study of Extremism.